

Szilágyi Zsófia

BELESZOKNI, BELENŐNI

A tanulás a „parasztregényekben”

1936 februárjában Móricz Zsigmond (miként ő írta a Pesti Naplóban megjelent cikkében, „véletlenül”) átment Leányfaluról Pócsmegyerre, és ott meghallotta, hogy egy régi parasztház tisztaszobájában háztartási iskola, illetve gazdasági téli szaktanfolyam működik. El is látogatott oda gyorsan, és megtudta, hogy a lányok a csecsemőápolásról, a tüdőgümőkórrol és a vitaminokról, a fiúk és férfiak pedig, többek közt, a rétiszéna és a lucerna fehérjetartalmáról tanulnak. Móricz boldog lett, bár attól kevésbé, hogy gyorsan kiszámolta, mivel egyelőre 40 ilyen tanfolyam van az országban és 3333 község, még száz év kell ahhoz, hogy minden magyar községben legyen egy-egy ilyen iskola. A parasztfiúkat és -lányokat itt arra tanították, amit egyébként a családban, az előttük járó generációtól kellett volna megtanulniuk: bár, miként Móricz megjegyezte, a tanulásnak az a formája, amely hasonlít ahhoz, ahogyan az állatvilágban adják át a fiatal egyedeknek az életben maradáshoz szükséges tudást az idősebbek, időnként pusztító is lehet. Épp ezért kellene az ilyen iskolák, ezért szükséges belenyúlni a természet rendje szerint anyáról lányra, apáról fiúra öröklődő tudásba:

Letárgyalják a tüdőgümőkór egész életrajzát. Valamennyi lány ért hozzá. Milyen fontos a levegő, a tisztaság, a lakáshigiénia és az életmód. Már ezekkel a lányokkal nyugodtan lehet erről beszélni: nem újság, nem meglepetés és nem idegen dolog nekik a levegő, a huzat által való szellőztetés. Már elmúlt az a kor, mikor nagyanyáik homokkal tömték be télire az apró ablakokat, hogy a meleget egész télen bent őrizték.¹

1 Móricz írását erről lásd *Farsang Pócsmegyeren. A kultúra elérte a falut*, Pesti Napló, 1936. február 23., 9. Ugyanez az írás megjelent az *Ellenzék* című lapban is, 1936. március elsején. A tanulmány címében a „parasztregény” kifejezést egyfelől azért tettem idézőjelbe, mert nincs pontos meghatározása annak, mire is értjük ezt a terminust (de használjuk, csakúgy, mint a „tanárregény”, „iskolaregény” kifejezéseket), másfelől azért, mert a példáimat nemcsak regényekből vettem, de újságcikkekből, néprajztudós által készített életútinterjúkból is.

Ugyanebben az időszakban, az 1930-as években járunk Oravecz Imre *Ókontri* című regényében (a regény főhőse 1938-ban költözik Magyarországra), amikor Szajlán vita támad róla, hogy a falu bocsásson-e tanulmányi célból földet az iskola rendelkezésére. Az ötlet a tanítón kívül egyedül az Amerikából hazatért Steve Árvainak tetszik:

– Én a magam részéről jó ötletnek tartom, ha földművelést is tanulnak a gyerekek az iskolában, gyakorlati földművelést. Arra is fel kell őket készíteni, hisz azt csinálják majd, ha felnőnek, az lesz a mesterségük, a kenyérkereső foglalkozásuk. Helyes, ha már ebben a korban elsajátítják, hogy kell a talajt előkészíteni, a magot a földbe tenni, növényt ápolni, és mik a teendők a betakarításig.

Józi sógor és Penyaskó összenézett. Nem volt ín্যükre, amit Steve mondott. A homályos jelentésű elsajátítják szó pedig egyenesen irritálta őket. Ezt még a tanítótól sem hallották, pedig az sok értelmetlen szót használ. A kisajátítás szót ismerték, ezt nem.

– Jó ötlet?! – fortyant fel Józi sógor. – Eredj már, Stiff! Nem kell a gyerekeknek a mi mesterségünket az iskolában tanulni. Tanulja otthon, a határban, a szüleitől, mindenkitől, az egész falutól. Nem kell arra külön tanítani, külön földön.²

Persze arról fogalmunk sincs, hogy Pócsmegyer népe mennyire osztotta Móricz lelkesedését a parasztoknak létrehozott iskolák iránt, nem tudhatjuk tehát, hogy valós vagy csak látszólagos ellentét feszül-e az 1936-os újságcikk és Oravecz regénye között. Móricz ekkoriban nem írta meg regényben a parasztság erősen átalakulóban lévő helyzetét: ebből az időszakból *A boldog embert* lehet kiemelni mint a paraszti sorsot megmutató regényt, de a cselekményidő ebben az esetben évtizedekkel korábbi, és mindenképp 1920 előtti, hiszen a mű hangsúlyos zárata a trianoni határrendezést jelöli meg az egykori boldogság végpontjaként. A főhős, Joó György visszaemlékszik a gyerekkorára és iskoláséveire is: amikor Budapesten Lieb úrral beszélget, a férfi nemcsak megdöbben a tanulatlanságán, de állatnak nevezi őt³ meg a hozzá hasonló falusiakat, azt jelezve ezzel, hogy azt tesznek velük, amit csak akarnak. Nyilvánvalóan sértésnek szánja ezt Lieb úr, a Tiszacsécséről

2 ORAVECZ Imre, *Ókontri*, Magvető, Budapest, 2018, 258–259.

3 „– Sötétek maguk mind – azt mondja Lieb úr –, olyanok, mint az állatok, azt tehetik magukkal, amit akarnak.” MÓRICZ Zsigmond, *A boldog ember*, Athenaeum, Budapest, 1935, 186.

a jobb megélhetés reményében a fővárosba vándorló kiszegza pedig ki is kéri magának:

– Én nem vagyok marha, kérem, és én azt kikérem magamnak. Minálunk az az igazság, hogy az ember rendesen viselje magát, az uraknak előre köszönjön, ne verekedjen, ne lopjon, hibát ne tegyen, akkor neki se lesz semmi baja. Egyéb igazság nem kell, mi vallás-igazságba vagyunk. Nekünk a pap minden vasárnap prédikál, mi nem járunk szakszervezetbe, nem olvasunk újságot. Nekünk a kis faluba úgy kell élni, hogy egyáltalán hiba ne legyen. Én szegény ember vagyok, nekem jól kell tudni szántani, vetni, kaszát kalapálni, aratni, egyszerűen minden mezei munkát. Mi nem okoskodunk, hanem élünk szépen, békességbe.⁴

Azt is elmondja Joó György, hogy nekik csak a paraszti munkához kell érteni, és a papra kell hallgatniuk, újságot, például, nem olvasnak, és nem is „okoskodnak”. De másutt beszél arról is, hogy az ő falujában csak azért küldik a szülők a gyerekeiket iskolába, mert különben büntetést kapnának⁵ – nagyon hasonlóról olvashatunk az *Életem regényében* is, ahol ugyancsak a harmincas évekből a 19. század végére, az elsülyyedt múltba, Tisza Kálmán idejébe tekint vissza Móricz:

Bármilyen furcsa is, az én időmben még a leghatározottabb ellenszenv volt a népiskola ellen, s ha nem büntették volna a szülőket, akkor minden ürügyet felhasználtak volna, így is kitaláltak mindent, hogy ne küldjék a gyereket az iskolába. Ha a cipő rongyos volt, vagy ha egyáltalán nem volt, már elég ürügy volt, hogy ne jöjjenek a gyerekek. Ha otthon munka volt, szó nélkül otthon tartották a gyereket, akinek a falu törvényei szerint minden napra s minden percre megvan a maga beosztása: »agyonverlek, te büdös köjök, ha nem vigyázol a bornyúra.« Már négyéves gyerekre rábízták egy bornyú legeltetését.⁶

4 Uo.

5 Joó György azt meséli el Lieb úrnak, hogy annak idején két év alatt tanult meg írni és olvasni (egy kicsit...), aki erre azt feleli, hogy Budapesten már karácsonyra tudni kell a gyerekeknek írni is, olvasni is az összes betűt. Erre így reagál Joó György: „– Budapesten más, de minálunk csak azért küldik a szülők a gyerekeket iskolába, mert ha nem küldenék, akkor megbüntetnék őket.” Uo.

6 MÓRICZ Zsigmond, *Életem regénye* = Uő., *Regények VI.*, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 970.

A tiltakozás az iskola ellen többek közt azért is lehetett ilyen erős, mert kivette a gyereket abból a természetes rendből, hogy a nála idősebbektől, gyakorlati tevékenységen keresztül, munka közben tanulja meg a paraszti munkát. Az írás, olvasás, számolás ebben csak akadályozni fogja, vélték, azt meg a paraszti világban leginkább értelmetlennek minősítették (legalábbis a döntéseik ezt erősítették meg), hogy az iskolában tanulják meg a gyerekek mindazt, amit otthon, a szüleiktől is elleshethének. Egy több mint száz évet élt kisújszállási parasztgazda, Szabó Lukács, aki 1892-ben született, arról mesélt a vele életútinterjút készítő Szilágyi Miklósnak valamikor az 1990-es évek elején, hogy a parasztyerekek fokozatosan elfogytak a hat osztály után elkezdhető, nekik létrehozott, mezőgazdasági ismereteket oktató ismétlő iskolából az ő gyerekkorában, vagyis a 20. század első évtizedében:

A munkások megmutatták, hogy gyökereztetik a szőlővesszőt, az ótásokat hogy gyökereztetik – ilyen munkákat. [...] Első évbe’ ment még a’ valahogy, vótunk valamennyien, de osztán nagyon elapadt. Úgyhogy mikor harmadosztályosok lettünk, és nyárba’ vót a vizsga, egyedül vótam a vizsgán! Minden gyerek eltűnt! Emlíkszek rá, arattunk abba’ az időbe’, osztán énrám vártak otthon, mer’ hogy a vizsgára mentem. Egy könyvet kaptam akkor ott. Nem vót másnak adni, nekem kellett, én vótam egyedül!⁷

Szabó Lukácsnak ebben a nem író által megformált történetében látványos ellentétbe kerül az iskola és a paraszti munka: hiszen épp az egyik legfontosabb mezőgazdasági tevékenység, azaz az aratás elvégzését akadályozza meg a vizsga. Pedig ezeket az iskolákat, akár ezt a kisújszállásit, akár azt a pócsmegyerit, ahova Móricz tévedt be az 1930-as években, a parasztoknak találták ki, vagyis szó sem volt arról, hogy, mondjuk, egy hivatalnok, gyári munkás, netán ügyvéd fia döntsön úgy, ő inkább kilépne a saját társadalmi közegeből, és iskolában tanulná meg a paraszti munkát. Az iskolában szerzett tudás senkit sem tud paraszttá változtatni, csak úgy lehet valaki paraszt, ha ilyen családba születik bele, olvashatjuk az *Ondrok gödrében*:

Parasztnek születni kell, azt tartották a régiek. Légvétele első pillanatától kezdve látnia, hallania, tapintania, szagolnia kell, ami rá vár. Beleszoknia, belenőnie, hozzáfőmálódnia, hozzákeményednie.

7 SZILÁGYI Miklós, *A személyes paraszti tudás érvényessége. Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében*, Akadémiai, Budapest, 2006, 38–39.

Ez olyan mesterség volt, amelyet nem lehetett másképp megtanulni. Nem véletlen, hogy nem tanították sehol, nem volt iskolája, de még ilyen tantárgy sem. Mezőgazdasági ismeretek léteztek, leendő gazdatiszteknek elsajátításra, de az más volt. És az is önmagáért beszélt, hogy senki nem akart paraszt lenni. Sokszor még a paraszt, a paraszt gyereke sem. Még kevésbé az úré, az iparosé, a munkásé. A lenézettség is oka volt, de ez is.⁸

Az *Ondrok gödrében* olyan tanítási jelenetet is látunk, amelynek során az iskolától független, ám nem paraszti tevékenységbe avatnak be egy gyereket: a nagymama gombázni viszi el az unokáját. Kétségtelenül olyan tudás ez, a gombák ehetőségének, fellelhetőségének ismerete, amelyet iskolában nem lehet megtanulni, csak egy idősebb mestertől ellesni (olyan is lesz a jelenet, mint egy beavatási szertartás), ugyanakkor a gombázás a paraszti világtól is idegen, különös, esetleg lenézett „tudomány”:

A gombázás mindenesetre szaktudást (techné) igényel, amely tudás fortélyai bizonyos fokig elsajátíthatók: a képzést hozzáértő személy, mester irányítja: mint megtudjuk, Istvánt először nagyapja, idősebb János »avatja be a gombázás rejtelmibe«, ő azonban csupán az alapismereteket adja át (melyiket hogy hívják, melyik ehető, melyik bolond, melyiket hol kell keresni, hogyan kell kivenni a földből stb.). A fejezet tulajdonképpen szüzséje az erről a szintről való továbblépés története; a valódi mester Közsüs nagymama, akinek »gombázó tudományában« (sophia vagy ars) a tanult és tanulható mesterségbeli tudás mellett egy nem tanulható, művészi, sőt titkos elem is megjelenik: »Ismerte az erdőt, mint a tenyerét, és tudta, hogy mely pontján őrzi meg a talaj a nedvességet«, »más is kifigyelhette ezeket a helyeket, mégis ő volt az egyetlen, aki mindig hozott gombát. Rejtély volt, hogy hogyan csinálja«. A techné jellegű ismeret és tudás tehát önmagában nem elég, az asszony olyasmire is képes, amire a többiek nem.⁹

8 ORAVECZ Imre, *Ondrok gödre*, Jelenkor, Pécs, 2007, 304.

9 MÉSZÁROS Márton, *Darnói gombázók*, Tiszatáj 2016/6., 92–93. MÓRICZ *A boldog emberében* is idegen, különös, a paraszti világtól erősen különböző helyszínként jelenik meg az erdő: »En nem szerettem meg még akkor, mert más az erdő és más a jó száraz ház fedele. Az erdőnek mindig mozog minden ágaboga, levele és sohase tudja az ember, mi bujik ki belőle. Nehéz az, egy faluba nőtt, ágyba szokott gyerekek megtanulni, mi az az erdő.» MÓRICZ, *A boldog ember*, 44.

De nemcsak azért nem lelkesednek ezekben a regényekben a paraszti szereplők a gyermekeik iskolába járatásáért, mert értelmetlennek érzik. Van más, időnként nem is tudatosított oka a parasztok ellenszenvének az iskola iránt: ha egy parasztyerek iskolába megy, voltaképpen a családjával kerül szembe. Amikor azt várták el egy parasztembertől, hogy fogadja el, taníttatnia kell a gyereket, azt kérték tőle voltaképpen, örüljön neki, hogy el fogja őt veszíteni, sőt, nagy eséllyel a lenézését is el kell majd viselnie.¹⁰ Azért mondott le a gyermeke munkajéről (hiszen már az egész kicsikre is feladatokat bízta, ahogy Móricz írja), hogy aztán ugyanez a gyerek, felnőtté válva, ne akarja majd az apja munkáját folytatni.¹¹ Amikor István a *Kaliforniai fűrj*-ben azon gondolkodik, vajon mi lesz a gyermeki szeretettel, és arra jut, hogy a fia azt, amit tőle kapott, a saját gyermekének adja majd tovább, azt is megállapítja, hogy a paraszti tudás más természetű, az igenis elveszhet, egyáltalán nem biztos, hogy az apa megtanítja mindarra a fiát, amit ő a saját apjától tanult:

Egészen más a helyzet a tudással, amit az ember készen kap, élete során összegyűjt, vagy maga hoz létre azzal, hogy rájön valamire. Az bizony elvész, ha nem adja át a gyermekének, ha nem akarja, vagy ha annak nem kell, mert nincsen rá szüksége. Neki például az apja sose mutatta meg, hogy kell kézzel vetni, tehenet elletni, vagy kazalrakáskor sarkot csavarni. És ő se tanítja Imruskát szántani, kaszát verni, meg a többire. Felesleges, belőle már nem lesz paraszt. Ha Pistike nem lép a nyomdokaiba, akkor ő mindent magával visz a sírba.¹²

- 10 *A boldog emberben* is ott van a parasztembereknek ez a félelme, amikor Joó György egy falubeliről és az ő gyerekeiről mesél: „Ennek a szaporaszavú Csorbának két fia vót, az egyik Józsi, velem vót egyidős, a másik nagyobb vót, mán házasodó, a Marci. A kisebbik két esztendőt járt is gimnáziumba Szatmáron, de kivette az apja, mert azt mondta, nem akarja, hogy lenézze ütet, ha kitanult. Van otthon elég, éljen.” MÓRICZ, *A boldog ember*, 62–63.
- 11 HáJ János komoly vitát kiváltó, Olay Csaba által a „sértett vidéki pamfletjének” nevezett esszéjében a tudás megszerzésének vágya véglegesen kiemeli a faluból azt, aki a városba ment tanulni: „A faluhoz nem tartoztam, a figyelmem más irányba fordult, a megszerzett és megszerezni akart tudás elrekesztett életem korábbi terétől.” HáJ János, *Az asszimiláns*, *Élet és Irodalom* 2008/49., 5. Olay Csaba írása az *Élet és Irodalom* következő számában jelent meg: *A kívülről jött sérelmei*, *Élet és Irodalom* 2008/50., 16. Az esszé árnyalt elemzését (Borbély Szilárd, Oravecz Imre, Grecsó Krisztián vidékiséget tematizáló írásainak kontextusában) lásd: SZÁNTAI Márk, *Személyesség és vidékiség (Borbély, Grecsó, HáJ és Oravecz rövidprózáiról)*, Kalligram 2020/2., 89–93.
- 12 ORAVECZ, *Kaliforniai fűrj*, Jelenkor, Pécs, 2013, 551.

Oravec regénytrilógiájában többször is megszakad a szülőtől gyerekeig ívelő tanítási folyamat: nemcsak a paraszti tudásukat nem tudják (vagy nem akarják) átadni a gyerekeiknek, de még nyelvvetés is lezajlik. Az Árvaiak Amerikában felnőtt gyerekei egyre kevésbé használják a magyar nyelvet, ez eltávolítja őket a szüleiktől, még inkább pedig a Magyarországon hagyott rokonaiktól, illetve az őseiktől. És itt is éppen az iskola, az angol nyelvre tanító, amerikai iskola lesz az, amelyik felgyorsítja az elszakadás folyamatát. Az iskola a regényben egyenesen a *legrombolóbb erőként* neveztetik meg:

De a legrombolóbb erőnek az iskola bizonyult. Nem a magyar, az egyházi, amely később a magyar templom kebelében működött, hanem a nyilvános, az állami, az amerikanizálás trójai falova. Magyar iskola először jó ideig nem volt, és miután lett, a magyar szülők sokáig oda járatták gyermekeiket. De amikor látták, hogy a kintlét egyre hosszabbra nyúlik, és úgy gondolták, hogy csemetéiknek mégiscsak szükségük lesz az angolra, és azt jól csak ott sajátíthatják el, rendre az államiba írátták őket. A magyar iskola nem sorvadt el egészen, átalakult időszakos iskolává, vasárnapivá, nyárivá, ezzel végső, reménytelen kísérletet téve arra, hogy az új nemzedékben megtartsa a magyarságot, amelyet az egyre inkább nyűgnek érzett.¹³

Amikor aztán Steve Árvai (illetve Amerikában már inkább Arvai) úgy dönt, visszatér Magyarországra, az anyját kéri meg, tanítsa őt magyarra, ezúttal már tudatosabban, nem olyan természetes, magától értetődő módon, ahogyan születésüktől kezdve a gyermekeknek az anyanyelvet átadják a szülők. Aztán, mikor hazatér, a parasztság helyzetének megértéséhez könyvekre van szüksége: Nagy Lajos *Kiskunhalom* című könyvét kapja meg, hogy tájékozottabb legyen, hiszen sem a tapasztalataira, sem az előző generációktól kapott tudásra nem támaszkodhat, a tudásátadás folytonossága ott már régen megszakadt. A kisfia (valójában a nevelt fia, Georgie) tanítónője pedig azt javasolja neki, olvasson a magyar iskolába bekerült gyerekek meséket: szó sem lehet itt arról, hogy a „szájhagyomány” útján hozzá érkező meséket adhatná tovább, de még arról sem, hogy szajlai meséket olvashatna. Sőt, egy író könyvét hozatja meg Budapestről, Arany László meséit olvassa fel Georgie-nak:

13 Uo., 25.

A faluban senkinek, így a rokonságnak sem volt mesekönyve, amelyet Steve kölcsönkérhetett volna. Szajlán senki nem olvasott mesét a gyerekének. Úgy vélekedtek az anyák, hogy nem igaz, ami a mesekönyvekben van, minek bolondítani hát vele a gyereket. Végül Henry-Imrével hozattak egyet Pestről. A megszámlálhatatlan sok juh volt a címe, és nem nép-, hanem műmesekönyv volt Arany Lászlótól. Azontúl abból olvasott fel a fiának.¹⁴

A Magyarországra került Steve-nek és Georgie-nak tehát már az iskola (vagy mások iskolában szerzett, könyvekbe került tudása) segít abban, hogy az Árvai családba, egyúttal a paraszti életbe beilleszkedjenek. Amikor viszont, még az *Ondrok gödrében*, arról kell az Árvai családnak döntést hozni, tanuljon-e tovább István, akkor az apa, János, kifakad, és kifejti, miért nem egyezik bele az iskola folytatásába:

Aztán egyszer csak nem tudta magát tovább túrtóztatni, és kifakadt, hogy nem és nem. Amíg ő él, abba bele nem egyezik. Az ő fiából ne legyen tintanyaló, flaszterkoptató, ingyenélő senkiházi. Rendben, járja ki azt a hat osztályt, ha már muszáj, de közben tanuljon bele a paraszti mesterségbe az apja keze alatt, aztán töltsse ki a katonaidéjét, ha legénysorba jutott. Aztán vegyen el egy jóra való, dolgos lányt, aki nem koldus. Tegyék össze, amijük van, amit kaptak, aztán szerezzenek hozzá. Legyen az, ami az apja volt meg a nagyapja, meg a nagyapjának az apja. Ez a világ rendje, nem holmi továbbtanulgatás, városban szédelgés, hogy dologkerülő vigéc, mihaszna naplopó, a paraszt vérét szívó pióca, kikent-kifent kurafi legyék belőle, aki pomádézza magát, meg mindig vasalt nadrágban jár, aztán később szégyelli, hogy a szülei bűdös parasztok, akik nem késsel, villával esznek, az udvaron meg kivágják a taknyukat. Nem, ő ezt nem engedi, ő ebből nem kér. Különben is van ügyvéd, jegyző, írnok elég ebben az országban. Hát neki ez a véleménye, nem kérdezték, de most megtudták, punktum.¹⁵

A vitába megpróbál bekapcsolódni az anya is, Teréz, azt jegyezve meg, hogy az ő családja nem lenne annyira a tanulás ellen – de János azonnal le is torkolja, hogy a könyvek és az olvasás nélkül többet ért volna el a paraszti életben az apósa és a sógorai:

14 ORAVECZ, *Kaliforniai fűrj*, 19.

15 ORAVECZ, *Ondrok gödre*, 161.

Teréz is, aki éppen a kalácsot adta fel a főétel után, elszontyolodott, és inkább mentegetőzve, semmint ellenérvként halkan megjegyezte, hogy az ő apja, anyja és a testvérei pedig amellet lettek volna. Mire János azzal vágott vissza, hogy nem véletlenül, mert azok is mindig kifelé kacsingattak a paraszti életből, és az apósa is többet szerzett volna, ha kevesebb könyvet olvasott volna, és nem foglalkozna annyit a nagypolitikával, meg a sógorai is másként állnának, ha nem félkézről csinálnának mindent, de most már elég volt, nem akar erről többet hallani, lezártnak tekinti az ügyet, kocintsanak inkább az egészségükre.¹⁶

Az Oravecz-regénytrilógia első részében egy nő szereplő az tehát, aki, ha halkan és óvatosan is, de megkísérel az olvasás és az iskola mellett érvelni: sok példát lehetne hozni arra (akár Móricz saját élettörténetéből is),¹⁷ hogy a falusi, paraszti közegben (a kettő egyáltalán nem ugyanaz) az anyák adják át a gyermekeiknek az olvasás szeretetét. Hiszen az olvasás, akár időlegesen, akár véglegesen, kivihet abból a világból, ahonnan menekülni szeretnének, megszakíthatja a generációk sorsának egyformaságát: és az anyák, ha nekik nem is sikerült a kilépés, legalább a gyermekeiket szeretnék kijuttatni a paraszti létből. De az olvasás nemcsak a paraszti közegben, még egy iparos családjában is üldözött, hiszen a munkavégzéstől eltávolító tevékenység volt – egy példát hoznék fel erre, a saját nagymamám (akinek az apja kovácsmester volt Tiszafüreden) élettörténet-elbeszéléséből:

Apuka este behordta nagy kassal a szalmát, én meg oszt reggel melléltem, befűtöttem. Énnekem oszt az vót a szórakozásom, hogy olyankor olvastam. Kijött apuka, rámkiabált, hogy:

– Még most is olvasol?! – aszongya. – Hát nem látol!

– Dehogynem!

Meg: – Nem törődsz akkor a kemencével!

– Hogyne törődnek – mondom. – Hát hogyha nem ég, nem látok akkor olvasni.¹⁸

16 *Uo.*, 162.

17 Az *Életem regényéből* ezt olvassuk az anyafiguráról: „Meg nem is vágytam én házasságra, életre, én arra vágytam volna, hogy csöndben, könyv közt üljek és tanuljak, mert én nagyon szerettem volna megtanulni mindent, amit csak emberek tudnak...” MÓRICZ, *Életem regénye*, 717.

18 SZILÁGYI Miklós, *Családtörténet két hangra*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2014, 86.

Az *Ókontriban* egy olyan lánnyal is találkozunk, akinek megkezdődik a taníttatása, és ezzel esélyt kap rá, hogy a családja történetét megszakítva parasztlányból „úrinővé” váljék, de aztán félbe kell hagynia az iskolát, mivel meghal az anyja. A tanulás vége egyben a változtatás esélyének elvesztését is jelenti:

Mikor otthon megkérdezte Rózát, hogy Dobruczki ugyan miért költözteti haza a lányát Egerből, azt a választ kapta, hogy lőttek a tanulásának, már nem lesz belőle úrinő, mert meghalt az anyja, és szükség van rá otthon. Kell a háznál, főzni, a kistestvéreit ellátni, aprójszágot etetni, és a határban is helytállni, ha nincs napszámos.¹⁹

Dobruczki lányának nem sikerül tehát elhagyni a tanulás segítségével azt a lakóhelyet és társadalmi réteget, amelybe beleszületett, holott Júlia (aki később Steve felesége lesz) már városi öltözetben tér vissza a városból, a férfi meg is állapítja, hogy nem „paraszt nő”. Oravecz regénytrilógiájában ugyanis a kivándorlás nemcsak az ország elhagyásaként, a lakóhely megváltoztatásaként jelenik meg: tágabb értelemben minden társadalmi mozgás, a parasztból munkássá vagy értelmiségivé válás is kivándorlásként fogható fel ebben a három regényben. A kivándorlás pedig, hiába elkerülhetetlen, hiába hoz jobb életkörülményeket vagy civilizációs vívmányokat, mindenképpen tragikus: nem véletlenül nevezi Oravecz egy esszéjében *hanyatlásnak* azt a folyamatot, amely a keresztapja elfojtott tanulási vágyával kezdődött, majd az ő továbbtanulásában tört a felszínre. Saját gimnáziumi tanulmányait elfajulásként, válságtünetként azonosítja Oravecz ebben az esszében, keresztapjáról pedig azt mondja, hogy képtelen volt a természeti törvényekhez igazodni, ebben mutatkozott meg a „furcsasága”. A tanulást azért kell megakadályozni az ő esetében, mert ez meg tudta volna szakítani a parasztcsalád generációk óta tartó folytonosságát:

A továbbtanulás, lévén keresztapám egyetlen gyermek, egyből a parasztcsalád végét jelentené, de megakadályoztatik. Ám az iránta érzett vágy olyan romboló erőket sejtet a mélyben, amelyek később a felszínre törnek, és tulajdonképpen a gyerekeit is azok térítik el ősük mesterségétől.²⁰

19 ORAVECZ, *Kaliforniai fűrj*, 240–241.

20 ORAVECZ Imre, *Élet a jég hátán avagy malac a hordóban* = Uő., *Egy hegy megye*, Alexandra, Pécs, 2006, 45. A „romboló erők” aztán Oravecz Imre taníttatásában is a felszínre törtek: „Én személy szerint neki köszönhetem, hogy az általános után gimnáziumba mentem.

Móricz az *Életem regényében* sokkal diadalmasabbnak láttatja családja kiemelkedését a paraszti sorból. Amikor az anyjának az ebben a folyamatosan játszott szerepéről ír, a népmesei próbatételhez hasonlítja a küzdelmet, erről a próbatételről pedig tudjuk, hogy a halál-újjászületés fázisokból álló beavatási szertartás transzformációja. Itt valóban emelkedésről, sőt, felrepülésről van szó, hiszen a griffmadár jelenik meg párhuzamként:

Hogy ő, a gyenge, erőtlen és tehetetlen kis paplány, le tudta győzni a parasztistent és a gyermekeit ki tudta emelni a kapa-kasza rabságából, s föl, fölvitte, mint a mesék griffmadara valamennyit, a toll és tinta üdvözítő, vagyis kényelmes kultúrájába.²¹

Az *Életem regénye* a „parasztisten” legyőzésének vágyát abból vezeti le, hogy az apa nem kapott szabályos, paraszti nevelést, és az anya sem növekedett bele a faluban generációról generációra öröklődő, asszonyi tudásba. Ezt a szabálytalanságot pedig már saját magához, önmaga írói mentalitásához is hozzákapcsolja Móricz, szerepmintaként:

Ő csak attól félt, hogy nem fog tudni megfelelni az asszonyi munkakötelezettségeknek, hiszen se sütni, se főzni nem tud, s nincs is rá kedve. Nem is tanult meg soha. Ebben hasonlított az urához. Ő se tanult meg semmi konvencionálisat. Még a rántást is egyéni módon készítette, öregasszony korában is. Valahogy mindig ki kellett neki találni, hogy is kell valamit megcsinálni? Mint nekem a magam útján. Azokat a biztos mozdulatokat, munkarendet, amit például egy varrónő tud, mert megtanították rá, ő mindig kellett, hogy előlről kezdje, és véres verejtékkal szabott és varrt és fuserált el szegényke mindent. Persze mindent megcsinált, ő varrta még azt a félhosszú nadrágot is, amiben később Debrecenbe vittek diáknak, s amelyért annyiszor kinevettek, s még a sapkánkat is ő csinálta Patakon, amikről híresek lettünk a kollégiumban, oly suták voltak, és maga talált ki befőtteket, ahogy soha senki se csinálta, vagy ha igen, oly szabálytalanul senki.²²

1957 szeptemberének első hete volt, és a szüleim még mindig nem tudták, mi legyen velem. Megjelent nálunk 4-én vagy 5-én, bevitt busszal Egerbe (kivételesen nem késte le), és beiratott a Gárdonyiba, ahol – valahogy kiszimatolta –, még volt felvétel.” *Uo.*, 47–48.

21 MÓRICZ, *Életem regénye*, 761.

22 *Uo.*, 724.

A természet rendje tehát az, olvashatjuk ki az *Életem regényéből*, de Oravecz regénytrilógiájából is, hogy a paraszt gyereke maradjon paraszt – ha elhagyja a földet és munkássá válik, akkor nemcsak az őt megelőző generációktól, de a természettől magától is eltávolodik. A *Kaliforniai fűrj*-ben a gyári munkássá átalakuló Árvai Istvánnak az elemi, érzéki tapasztalatokban is meg kell ezt élnie:

Az illatos mezőket, az állatok társaságát, a természetközeli létet gyá-
rak, bányák mesterséges, egészségtelen világával kell felcserélnie.²³

De nemcsak a gyár, a hivatal, a dolgozószooba nem „természetes”, már az iskola maga sem az. Nem pusztán amiatt, mert a gyermeket elszakítja a szülőktől, és nem egyszerűen arra az időre távolítja el tőlük, amit az iskola falai közt töltenek, hanem egyúttal a folytonosság megszakítására, a parasztsorssal való szakításra készít fel. Az *Életem regényé*-ben ráadásul az iskola olyan helyként jelenik meg, amely megbetegít, megfertőz:

Ezzel az ősi renddel szemben állott az uraknak az a parancsa, hogy iskolába *kell járni*. »Mit kínozzák azt a szegény gyermeket!«, sopánkodtak az anyák. S az iskola mindenféle himlőnek, náthának, torokfájásnak valóságos melegágya. Még az édesanyám is elengedte volna ezeket a gyermekbetegségeket, amelyek ha beköltöztek a családba, lefektettek bennünket, úgyszólván minden télen heteken át kórház volt a lakás. Az iskola ugyanis semmilyen higiénikus védelemmel nem volt ellátva. Ott szorongtunk a szűk padokban egymás mellett, s a taknyosok megfertőzték a tisztákat. Zsebkendője az egész iskolában csak két-három gyereknek volt, azt csak dísznek és fényűzésnek tekintették s csak vasárnap kaptak a gyerekek, hogy a templomban hetykélkedjenek vele.²⁴

Nem egyszerűen arról van szó, hogy az iskola ténylegesen a fertőzések melegágya volt akkoriban (miként most is az, ahogy a pandémia idején is az első intézkedések egyike volt az iskolák bezárása), nem pusztán az az élettani jelenség a lényeges itt, hogy a zárt térben valóban könnyen terjedtek a betegségek. (Emlékezzünk vissza: a pócsmegyeri háztartási

23 ORAVECZ, *Kaliforniai fűrj*, 51.

24 Az „ősi rend” ebben az esetben azt jelenti, hogy a parasztyerekeknek egészen kicsi korukban dolgozniuk kellett. MÓRICZ, *Életem regénye*, 970.

iskolában is azt beszéltek meg a lányokkal, szellőztessenek a tüdőgümőkór legyőzése érdekében.) A fertőzés az *Életem regényében* metaforizálódik is, a paraszti sorból kiszakadás vágya *kultúr fertőzésként* jelentkezik, és egyre többeknél jelenik meg a falu elhagyásának szándéka, mintegy ragályszerűen:

Valamikor mindenki a faluból szakadt ki. De ez a kiszakadás vegyi átalakulással volt mindig egyenlő. Aki egyszer kiszakadt a faluból, soha többet oda visszahullani nem tud. Mintha valami színeződést kapna az egyén a kultúrában, messzire meglátszik, aki kultúr fertőzést kapott. Ha egy parasztleányt találók, akinek a szeme tisztább, a gondolkodása logikusabb, intelligenciája megértőbb, ott legalább néhány gimnáziumot lehet kinyomozni.²⁵

És hogy az iskoláztatás vágya valóban *ragályos*, azt jól mutatja, hogy Móricz apjának döntése, a legnagyobb fia elküldése a református kollégiumba, a falu bíróját is *megfertőzi*:

Érdekes példa arra, hogy a szellemi hatás hogyan ragályozódik, az, hogy a község bírója, a legtipikusabb falusi bíró, akit valaha is láttam, magas, vörös, egyenes derekú, botos bíró, egész arisztokrata, arra a hírre, hogy az apám kollégiumba küld, ő is beadta a velem egy osztályba járó fiát – mert sánta volt egy kicsit, tehát gazdasági munkára nem alkalmas. Sőt azt hiszem a későbbi fiait is mind kitáncoltatta. Egy fiából képviselő, majd főispán lett. De az első gyereke otthon maradt gazdának. Rajta kívül azonban több parasztgazdáról nem tudok, aki ebben a faluban iskoláztatott volna fiút.²⁶

Persze ha egymás mellé tesszük azt, hogy a parasztok számára a zárt tér megbetegítő, illetve azt, hogy magát a paraszti létet úgy írja le Móricz, mint *rablétet*, már látható, hogy a bezártság, a kiszabadulás, a betegség képzetei sokkal összetettebben kapcsolódnak össze az *Életem regényében*, mint az iskoláztatás lehetőségeit tárgyaló újságcikkekben. Nem véletlen, hogy Móricz csak abban a bizonyos 1936-os újságcikkben lelkendezett a parasztnak háztartási és mezőgazdasági ismereteket átadó iskolák iránt, és regényben nem tette meg ugyanezt. Csak abban

25 *Uo.*, 845.

26 *Uo.*, 971.

a Pesti Napló-beli írásban volt annyira boldogító számára a szándék, hogy az iskola a parasztléten belül kívánja tartani a tanulókat, az *Életem regényében*, amely ugyanennek az időszaknak a terméke, a tanulás és a paraszti lét viszonya erősen ambivalens. A „paraszttörvények” megtanulása bent tart abban a paraszti világban, olvassuk itt, ami voltaképpen elviselhetetlen:

A falusi élet tagjai komoly, kemény és végzetes nevelésen mennek keresztül. Azok a házak ott sorban, párhuzamosan nyújtózva az úttest felé, szigorú erkölcsöket nevelnek. Ott a fiúgyereknek meg kell tanulni mindent, amit az apja a gazdaságban tud. A mezei és házi munkát. A szántás-vetés-aratást és a színben a faragást s a magvak kezelését s az üzemterv-csinálást és a szigorú takarékoskosságot. Az anyjától pedig meg kell tanulnia a falu lelkiségének minden titkát. A babonák itt a szellemi törvények, ezeket a férfiember mintha lenézné, de alapjában véve úgy fogadja el, mint anyját. Aztán meg kell tanulnia a társadalmi élet összes formáját, a köszönésmódokat, a rangokat és különbségeket az emberek között, szóval be kell idegeznie azt a hogyan és mikéntet, amivel a falu tagjai együtt, egy közösséget alkotva élnek a közéletet. Meg kell tanulni a paraszttörvényt, hogy el bírja viselni holtig ezt a rabéletet.²⁷

Az *Életem regénye* cselekményidejébe visszatérő *A rög gyermekei* trilógia már egyszerre mutatja fel a paraszti lét elhagyását szükségszerűként és pusztítóként. És ami a parasztság 20. századi sorsa felől nézve hanyatlástörténet és betegség, egyben a természet rendjének megszakítása, az az irodalom felől nézve olyan „kultúrfertőzés”, amelynek Móricz Zsigmond és Oravecz Imre „parasztregényeit” köszönhetjük.

27 Uo., 718.